

Idé och praxis

Lär av det tidiga 1800-talet med dess fria debatt, samhällskritik och upplysta medelklass, uppmanar Eskil Block de liberala partierna.

Slutsatsen blir då att den mest konstruktiva kritiken knappast kommer från toppen av de etablerade organisationerna, utan snarare från välutbildade mellanskikt, inklusive småföretagare, lägre tjänstemän, forskare, journalister och litteratörer.

ett inslag i årets valkampanj som kanske inte nog analyserats är att den mer än om resurser handlade om värderingar (inte bara på miljöns område); det kan förklara åtminstone en del av tillbakagången för partier som av hävd sysslar med resurser. I mer filosofisk mening är det rimligt att syssla med fördelning av och tillväxt hos resurserna så länge samhällets inriktning tyckes självklar; man ändrar inte på vinnande lag. På Tingstens tid, då tillväxten ansågs självklar, hette det att ideologierna var döda, och så länge våra stormaktskrig gick bra tåltes inga frikyrkor.

Värderingarnas betydelse

Men när trycket från omvärlden visar att den förda politiken inte längre håller måste värderingar diskuteras. Så skedde efter Karl XII:s och Gustaf III:s död, så sker när det står klart i vilken grad miljö och selsättning i Sverige beror av grannländer och stormakter ute i världen, global maktbalans och teknikutveckling. När börserna föll, kunde storklipparnas metoder kritiserars, när en gång Palme förlorat ett val hans nonchalanta utnämningsspolitik, när nya media framväxer åsiktsförmynderiet i TV-korridorerna. I Per Gahrton borde man erkänna en person som tidigt insett detta, istället för att på förhand anta att han skapar politiskt kaos.

Det betyder dock ej att Gahrtons värderingar skulle vara de enda giltiga, bara att hans sätt att ifrågasätta rådande värderingar och maktstrukturer snarare än balansräkningar och budgetfrågor är värt att studera. På högerkanten har ju ansedda akademiker som Erik Anners och Stig Strömholm länge argumenterat på detta

Tekn lic Eskil Block är avdelningsdirektör vid FOA.

sätt, liksom för övrigt kristna debattörer av olika kulör. På senare tid har de dock marginaliserats även i moderata samlingspartiets ram. I samband med ett seminarium som ungmoderaterna höll i Örebro för några månader sedan ställde jag en serie frågor till åhörarna som visade att de flesta var liberaler, inte konservativa. Men också om moderater och folkpartister på sikt kunde slås samman till ett enda liberalt parti måste även ett sådant syssla med värderingar.

Förutom miljön och hållningen till starkt avvikande åsikter — som t ex de främlingsfientliga eller kvinnoföraktande — kan nämnas om Sverige alls bör fortleva som nation eller uppgå i den europeiska gemenskapen, med vilken grad av frihet föräldrar får välja skola åt sina barn, hur lagarnas efterlevnad bör kontrolleras, hur vårt samhälle bör förhålla sig till avvikande beteende av olika slag, hur man bör beivra myndighetsmissbruk, gallra ut onödiga lagar o s v. Av ännu större vikt är kanske demokratins överlevnad, hur en enskild medborgare skall kunna göra sin röst hörd när så mycken makt samlats i små partitoppar och få opinionsbildarredaktioner.

En historisk parallell

För att kunna diskutera sådant har det sitt värde att veta hur demokratins institutioner först uppstod. Tyvärr är de kunskaper skolan ger i vårt lands historia sen sent 60-tal klenare än förr. TV som rekryterade personal samma år vet ju allt om lantarbetare och brädgårdsstrejk på sent 1800-tal och kåserar med dallrande indignation om fotografier av fattigfolk från vårt eget sekel. Stormakts- och Vasatid

försjunker däremot i dunkel, likaså det 1700-tal 60-talsliberalerna älskade så högt. Åren efter Finlands förlust då ett nytt Sverige tog form möts enbart av gäspningar.

Från den tiden har vi rikt material — Heckschers ekonomiska historia, Jerker Roséns och Sten Carlssons verk borde staten utge lika billigt som arbetarromaner. Emil Liedgrens volym om Svenska Kyrkans historia är avslöjande. Sven G Svenssons bok om Gunnar Wennerberg finns i pocket; gluntsångarn och politikern var ju god vän med Sundsvallsstreckens Curry Treffenberg. I Alf Henrikssons Svenska Historia finns fler guldkorn; Matti Klinge i Helsingfors har lärt oss hur hans Finland upplevde skilsmässan med Sverige. Tegners brev erbjuder elva volymer öppenhjärtiga bekännelser av en biskop, och om Almqvist lär oss forskarna mer för vart år. I skrifter av den i vårt land som barnförfattare ansedde Zacharias Topelius, i Aftonbladets och Östgötacorrespondentens gamla lägg gisslas korrup tion och landsförräderi på för dagen otroliga vis.

Bakgrunden till att just det tidiga 1800-talet, före demokratins och rösträttsreformernas, järnvägarnas och Amerikaemigrationens lovprisade storhetstider från 1860-talets mitt och framåt, höll domedag med ett tidigare samhällssystem är väl värd att begrunda.

För Sveriges del mognade den insikten fram att militära ”projekt” som på 15- och 1600-talen hade varit både så nödvändiga för vår nationella och andliga frihet och så lönande för enskilda och för statskassan, ej längre gagnade landet sedan nya stormakter vuxit fram i vårt närområde, med större befolkningar och mer förödande

taktik, medan handel och industri tedde sig desto mer lovande. I spetsen för denna generalrevision med adelsvälde, korrup-tion och övertro på den egna krigsmakten gick borgarklassen — varmed inte menades några storkapitalister utan snarare mängder av skickliga hantverkare och påpassliga köpmän även i våra minsta städer, med en underbetald, politiskt underprivilegierad intelligentsia som stödtrupper, nya tidningar och moderniserad utbildning som grovt artilleri, med icke o-betydliga inslag av lågadel och invandrare!. Men de drog inte störst fördel av riksdagsreformen utan bönderna.

Tyvärr är de kunskaper skolan ger i vårt lands historia sen sent 60-tal klenare än förr.

Den internationella bakgrunden

För att begripa hur en hel nation — mer eller mindre medvetet — utser åt sig ett nytt "projekt" i denna storleksordning (termen är förvaltningskonsulten Patrik Engellaus) räcker det dock inte att ge akt på eventuellt missnöjda grupper och vilka ambitioner de kan ha, vilken taktik de kan begagna sig av. Lika viktigt är att se vilka "opportunities", exploaterbara möjlighe-ter, omvärlden kan erbjuda vid den tidpunkt frigörelse sker för en given grupp. När vikingarna från tidigt 800-tal lägger en stor del av Europas kuster och vatten-vägar under sig har i flera hundra år germanska stammar landvägen krossat rom-arnas städer och befästa härläger — efter att själva i deras tjänst, lärt sig militär organisation. Dessa germanska stammar

har däremot inte varit sjöburna, och de folk som föregick dem — basker, kelter o s v — är redan krossade. Nordborna har tidens effektivaste skepp, navigerar djär-vare än några andra (undantagandes po-lynesierna) och en rask folkökning som delvis beror på en stadig klimatförbättring efter järnåldern. Möjligt är — men därom vet vi föga — att de dessutom ideologiskt uppnådde religiös och litterär ge-menskap, ny folklig identitet.

Vi vet betydligt mer om hur Sverige efter vikingatidens slut absorberade medel-tidens kristna riddar- och klosterkultur, i en tid då de gamla vikingavägarna stängts, delvis av stater som de själva grundat. Följden blev inre uppbyggnad och en ter-ritoriell expansion som för svensk del be-gränsades till Finland. När vårt land ge-nom digerdöden kom att förenas med Danmark fortsatte likväl denna expan-sion; likaledes bröts aldrig de nationella och sociala strävanden som syftade till att frigöra oss från danska och tyska fogdar. Denna frigörelse bars upp av vissa adels-slakter, bönder och bergsmän framförallt i bestämda provinser med frihetslidelse. Ändå lyckades företaget först när dessa grupper fann allierade utanför våra grän-ser — de tyska handelsstäderna, reforma-torerna. Inte underligt, då, att Svergie in-grep när dessa hotades av de krafter vi fruktade mest — påven och kejsaren på kontinenten! Det duger inte att förklara stormaktstiden enbart med rövarlust och spannmålspriser, som en viss generation Lundahistoriker försökt. Men en fram-gångsrik ideologisk expansion kräver rätt tillfälle för att lyckas; i detta fall korrup-tion och inre upplösning både hos påven i Rom och hos det spansk-österrikiska världsimperiet.

När vi når fram till tidigt 1800-tal var optionerna för vår del, och många andra europeiska länders, inte längre enbart militära. 1700-talet innebar betydande klimatförbättringar, legosoldater var inte längre lika lätta att värva, vetenskapen gick framåt. Efter Napoleonkrigen, liksom efter Hitler, längtade Europa efter fred. Fred fick vi fast ofta på små folks bekostnad och Heliga Alliansen bekämpade 1700-talets förnuftsdyrkan. Men ekonomin stod inte still och friheten vaknade 1830 och 1848; annars rådde djup fred tills Bismarck rumsterade om på 1860-talet. Också i Sverige drog det årtiondet en klar skiljelinje: nykterhet och frikyrkor bröt definitivt igenom. Den press som sen 1830 lett opinionen och i 1840-41 års riksdag lyckades genomdriva allmän folkundervisning uppnådde på 1860-talet en åtrådd representationsreform. Nu krönte järnvägarna det teknikgenombrott som kanaler, sågverk och förnyad järnhantering förebådat; vid våra tekniska högskolor var redan elektricitet och kemi på god väg. Hädanefter kunde hungersnöder avhjälpas, emigrationen ta fart, industrialiseringen inledas!

Borgerskapet tar ledningen kulturellt

Ännu på Gustaf III:s tid var det självklart att adeln var det ledande ståendet; till och med den store Linné vägrade sin dotter åt en ännu icke adlad (men begåvad och jordenruntbärest!) elev. Det tidiga 1800-talet, innan egentlig demokratisering satt in, utgör en brytningstid då idéer som på 1700-talet cirkulerat vid hoven och i trånga adelskretsar, via tryckpressar och universitet sprids till bredare borgerskap i

städerna, smärre herrgårdar på landet. Hur den idéspridningen gick till bör särskilt intressera miljövännerna hos oss och de mer välutbildade i dagens u-länder.

Bland ämnen som ivrigt diskuterades märks små länders kulturella och ekonomiska självständighet mot de större, möjligheterna för dugligt folk att få rättelse när de förbigås i befordringsärenden av människor med "rätt" åsikter, släkt- och vänskapsförbindelser eller fräcka och rika nog att muta sig fram vid hovet eller i verken, som man då gjorde. Ifråga om teknik kan vi med miljö- och kvinnorörelserna fråga om här begicks avgörande misstag eller om tvärtom ideologisk grund lades för moderna samhällens viktigaste landvinningar. Preussens fixering vid nationell ära, efter alla förödmjukelser under Napoleon, och västeuropéernas högräntabla kolonialföretag kan ha lett till viss överbetoning av teknikens krigiska tillämpning. För de nya staterna Tyskland och Italien blev det ödesdigert. Sverige däremot avstod 1856, 1863 och 1864 från att kläda blodig skjorta för finnar, polackers och danskars frihet. Istället utvecklade vi fredlig industri, ett liberalare om ock inätvänt och för sin omvärld tämligen oansvarigt samhälle; från 1860-talets mitt är vår gamla stormaktsdröm ett minne blott.

Nu formas det moderna Sverige som vi känner från arbetardiktarna och Strindberg; här tar Anders Fogelströms klassiska romaner vid. Det tidiga 1800-talet känner vi sämre; ändå påminner det om vår egen tid. Efter franska revolutionen och Napoleon, liksom senare i Hitlers och Stalins spår, törstade folken efter fred. Följden blev i båda fallen stormaktsdominans. Liksom USA och Sovjet nu söker

frysa alla konflikter och bibehålla sitt eget övervälde på jorden, dominerade tsaren och konservativa politiker i England, Österrike, Frankrike, Preussen och Turkiet den tidens Europa. I och med Byrons engagemang för Grekland och Bismarcks rundpallar bland de krönte huvudena på 1860-talet bryts den dominansen.

Sverige och Finland går skilda vägar

I det fältet intog våra länder olika lägen. Finland (särskilt då Karelen, som 1743 erövrats av Ryssland) åtnjöt klart favoriserad ställning i ett efterblivet men handlingskraftigt världsvälde. För en finsk

En framgångsrik ideologisk expansion kräver rätt tillfälle för att lyckas.

adelspojke stod många karriärer öppna, en väldig marknad för finska hantverkare och Karelen bönder levde gott på somrargäster från Sankt Petersburg. Bägge länderna rymde enorma glesbygder där nybyggarna ännu lämnades ut åt missväxt, svält och farsot — tills järnvägar och kanaler grenat ut sig över länderna. I Sverige ersatte språkets rykt 1700-talets naturvetenskaper vid universitet och akademier. Tsaren skänkte Helsingfors Universitet fina hus ren på 1820-talet, men Lund och Uppsala fick vänta till seklets slut. I gengäld kartlade Finlands praktiskt inriktade språkmän, geologer och botaniker Sibirien för tsarernas räkning. Det betydde bl a att naturvetarna höll fältet i Helsingfors men också att finska litteratörer öppet kunde kritisera korruption och landsförräderi, som chefredaktören Zacharias

Topelius gjorde i sina följetonger Konungens Handske och Pastorsvalet i Aulango.

I Sverige, har man intrycket, kom sådant huvudsakligen fram i privat korrespondens, eller hos särskilt modiga publicister som Hierta och Palmaer medan tryckfriheten i Finland och andra delar av det gamla tsarväldet var större än man vanligen föreställer sig. Den tidens Sverige var dock långtifrån höjt över all kritik. Albert Engströms ord om sitt försupna folk genljuder i örat hos den som läser Tegnér's brev om en period där det flydda seklets toleranta lättsinne levde kvar och biskopar inte skämdes för sina utomäktenskapliga förbindelser eller någon bågare där så krävdes. Ännu i Wennerbergs studentkretsar misskötte mången ekonomin och exploaterade cyniskt kvinnor ur "lägre" klass. Men bägge kämpade lika medvetet som den radikala pressen mot den öppna korruption som tvang en ämbetsman, officer eller präst att betala åtskilliga månadslöner "högre upp" för sin utnämning, eller att smickra dem det vederborde å äckligaste sätt, utnyttja släktband etc. Som ung var Wennerberg Karl XV:s gunstling. Men på sin ålders höst satte han punkt för Oscar II:s personliga inblandning genom att inlämna sin avskedsansökan som ecklesiastikminister när hans vägran att utnämna den grevlige, nyskilde och ruinerade poeten Snoilsky till överbibliotekarie lämnats utan avseende. Som tack står den gamle gluntsångaren staty på riksdagshusets fasad med liberale S A Hedin: när Wennerberg vägrade kontrasonera, segrade parlamentarismen.

Liksom Tegnér tvekade han inte att bryta en gammal vänskap eller äventyra

sin karriär för att få den mest kompetente utnämnd, så grovt språk som de om sina överordnade törs inte vi bruka idag! Varken Tegnér, Wennerberg eller hans vän Curry Treffenberg (som slog ner strejken i Sundsvall) stred särskilt entusiastiskt för tidens mest betydande reformer – den obligatoriska folkskolan av 1842 eller representationsreformen 1866. Viktigare var i deras ögon att höja läroverkens kunskapsnivå. Men lika litet som sina kolleger i andra länder stod de beredda att ge upp de klassiska språken, och varken den arrogante Tegnér eller den konciliante Wennerberg ville se vältalarna i adel- och prästestånden träda tillbaka för första kammarens lantpatroner och grosshandlare.

För att känna med dessa begåvade men konservativa biskopar och landshövdingar bör man följa deras dagliga bekymmer. Tegnérs lön utgick i spannmål, som han själv sålde efter starkt fluktuerande priser; han drev också lantbruk eller gav order till hustru och arrendator från riksdagen i Stockholm. Två gånger brann Växjö till grunden, i hans stift rasade svält, kolera och dryckenskap. Skuldsatt sen studieåren, skyldig att underhålla boställen och lantbruk med egna medel, höll han näsan över vattnet genom att ge ut sina dikter i ständigt nya upplagor. Resa fick han bara till Skåne och Stockholm; frun blev kvar i Växjö. När hans själsliga jämvikt brast var hans "sjuka fantasier" föga sexuella. Könet talade han fritt om redan som frisk, men hans bildningsresa ut i världen blev aldrig mer än en dröm och en sinnessjukhusvistelse!

I Topelii berättelse om Konungens Handske möter vi ryssvänliga och landsförrädiska stämplingar under Gustaf III:s

tid som når ända upp till hans egen bror; i Pastorsvalet i Aulango svår korruption i den finska kyrkan vid en något senare tidpunkt. Liksom föraktet för etablerade värden fått narkotika och brott att breda ut sig i vår tid, lyckades 1700-talets rationalister supa bort sitt vett och undergräva de naturligaste lojaliteter. (Dessa båda långnoveller publicerades först i Helsingfors Dagblad där Topelius var chefredaktör och långt efteråt i samlingsvolymen "Vinterqvällar" sedan han blivit professor – Alb Bonnier 1882).

1800-talets Sverige var "ett befäst fatighus"; Tegnér som höll en son på officersmäss och en annan vid akademien, båda till dryg kostnad, tvekade ej om vad som var värt pengarna. En lärd lyfte lägre lön än präst eller knekt, de vittra fick feta pastorat som de misskötte. Biologen Sven Nilsson gav ut recept på hur fåglar bör tillagas och blev på den meriten kyrkoherde, ekonomen Agardh som grundat Skånska hypotekskassan blev biskop i Karlstad. Tegnér skötte Växjö stift mindre som troende kristen än som pliktrogen entusiast för lärd skola och ivrig folkbildare. Varför utnyttjar nu inte TV hans brev och när hade Sverige en ärligare reporter?

Slutsatser för dagens Sverige

På ett kanhända rapsodiskt vis har jag här antytt hur utbredd samhällskritiken kunde vara, hur personliga angreppen, vid en tidpunkt som i vårt nuvarande snäva tidsperspektiv framstår som föråldrad, provinsial, nästan reaktionär. I verkligheten kunde knappast det senare 1800-talets och det tidiga 1900-talets stora ekonomiska och politiska landvinningar ha bärgats

utan tidigare årtiondens tillnyktring efter de nationella katastrofer som brännvinsmissbruket, korruptionen och landsförräderna i det senare 1700-talet utvecklats till, mordet på Gustaf III och Finlands förlust ej att förglömma. I vår nuvarande mytologi var upprensningsarbetet ett verk av frikyrka och arbetarrörelse, på det sena 1800-talet, när demokratiseringen och bondeståndets seger kombinerades med industrialisering och agitatorer. Men i verkligheten hade ett betydande arbete redan gjorts av borgare och litteratörer under detta föraktade tidiga 1800-tal som i jämförelse med dagens u-länder framstår som förebildligt med sin fria debatt och upplysta medelklass. Svårare är att sätta ett finger på vad vi själva har att lära av denna period. Men jag tror att framförallt de liberala partierna — gärna inklusive

kds — friare kunde kritisera dagens maktmissbruk och slutna eliter om de drog vissa lärdomar av det tidiga 1800-talet. En sådan är att den mest konstruktiva kritiken knappast kommer från toppen av de etablerade organisationerna, utan snarare från välutbildade mellanskikt, inklusive småföretagare, lägre tjänstemän, forskare, journalister och litteratörer. En annan är att det inte duger att väja för den "personliga integritet" som ofta blivit skalkeskjul. En tredje kan vara att partistöd och TV till trots inte samla all makt i partitoppen utan ta större hänsyn till lokala opinioner och sådana riksdagsmän som har god förankring i bestämda yrken, regioner och åsiktsgrupper. Varför inte tänka i termer av ett större liberalt parti där ett flertal organiserade fraktioner öppet framträder? Då har vi lärt något väsentligt av Gahrton.

Ge Svensk Tidskrift som julklapp!

Presentkort rekvireras genom att

prenumerationsavgiften, kr 195:—, insättes på

Svensk Tidskrifts postgirokonto nummer 7 27 44-6

Ange på girokupongen namn och adress både på er själv

och mottagaren